

Films om de catastrofes van de Tweede Wereldoorlog van het platteland te verdrijven

Op zaterdag 1 oktober 2022 organiseert het Fries Landbouwmuseum in het kader van de Maand van de Geschiedenis met het thema 'Wat een ramp' een filmdag. Nederland kwam kapotgeschoten en hongerig uit de Tweede Wereldoorlog. Het Ministerie van Landbouw (LNV) probeerde de sector, onder andere met films, te overtuigen dat structurele modernisering noodzakelijk was om die catastrofe het hoofd te bieden. Het Filmbureau van het ministerie in Den Haag beheerde dan ook een collectie films die uitgeleend werden voor vertoningen overal in het land.

Tijdens de filmdag komen vier films aan bod uit de totale collectie van 533 films. De onderstaande beschrijving is chronologisch. Bron is voornamelijk de studie *Bewogen landschap. Een cultuurhistorische studie over de filmpraktijken van het ministerie van Landbouw 1945-1985* van Peter Veer uit 2020. Voor het proefschrift kijk op:

<https://pure.uva.nl/ws/files/50323338/Proefschrift.pdf>

en voor het audiovisuele materiaal met daaronder een selectie van de 533 films op:

<https://www.beeldengeluid.nl/kennis/projecten/bewogen-landschap>.

Voor *DE BONTE MOET ER UIT!* (1945) putte ik ook informatie uit *Gezonde dieren een nationaal belang* (2019) geschreven door Reimer Strikwerda. Meer achtergronden over het experiment en de film *HET VOORBEELDDORP ...* (1955) is te vinden in *De maakbare boer. Streekverbetering als instrument van het Nederlandse landbouwbeleid* (2005), het proefschrift van Erwin Karel.

Film 1. DE BONTE MOET ER UIT! (1945)

Deze productie geeft voorlichting over tbc-bestrijding bij runderen. Runder-tbc was een grote ramp omdat de ziekte, veroorzaakt door een bacterie, kan overspringen op mensen. TBC, TB of tering was tot in de jaren 1950 één van de belangrijkste besmettelijke volkszieken en moeilijk te genezen. De bestrijding van runder-tbc was dus van groot belang voor de volksgezondheid. Het was de eerste productie die na de bevrijding uitgebracht werd en duurt 35 min. Het is een zwart-witfilm in vier acten met geluid en heeft de vorm van een speelfilm.

De eerste catalogus van LNV uit 1948 noemt de film onverbloemd 'propaganda'. Dat begrip kreeg een negatieve betekenis en de latere producties in de collectie zouden vooral informatieve instructiefilms zijn. Inhoudelijk was de Veeartsenijkundige Dienst verantwoordelijk. Polygoon Profilti kreeg de opdracht voor het vervaardigen en Walther Smith, pseudoniem voor Toon Smit nam de regie op zich. Acteurs speelden de belangrijkste rollen. De 'eigenwijze' hoofdpersoon is 'boer Evers'. Opvallend aan de film is bijvoorbeeld de wijze waarop de verschillende karakters in het gezin en in de (dorps)samenleving ten opzichte van elkaar gezet worden, welke eigenschappen ze meekrijgen en hoe die uitgespeeld worden in het verhaal. Wie of wat haalt de stugge boer uiteindelijk over om de besmette koe weg te doen voor de slacht?

DE BONTE MOET ER UIT! (1945) LNV uit *Films* (catalogus) Ministerie van LNV, Den Haag 1948.

De film speelt in Friesland maar is Nederlands gesproken omdat hij in het hele land vertoond zou gaan worden. Dat mochten alleen gebeuren in overleg met de Provinciale Gezondheidsdienst voor Dieren. Waarschijnlijk moest bij een vertoning een medewerker van de dienst of een veearts aanwezig zijn. Na de bevrijding waren de beklemmende verboden op 'vereniging en vergadering' van de bezetter opgeheven. Coöperatieve zuivelfabrieken, afdelingen van de drie agrarische standsorganisaties, fok- en stamboekverenigingen en tal van andere boerenclubs nodigden met veel elan hun leden uit in dorpshuizen, zalen in cafés of waar dan ook om te komen bekijken. In de film is te zien hoe de makers dat voor zich zagen. Boer Evers bezoekt een voorlichtingsbijeenkomst waar DE BESTRIJDING VAN RUNDER-TUBERCULOSE vertoond wordt. Was dat een bestaande film uit de crisistijd van de jaren 1930 of de bezetting of een proefmontage voor deze productie uit 1945?

Zo goed als alle melkveehouders in Nederland kwamen kijken. Het programma om de runder-tbc-te bestrijden kreeg met de Marshallhulp vleugels. Er kwamen gelden beschikbaar om 'de Friese methode' uit te rollen over het hele land. De controle van het vee op alle bedrijven met een soort 'mantouxprik' werd verplicht. De overheid kocht de zieke koeien op om te slachten. De fabrieken accepteerden allen nog melk van 'tbc vrije bedrijven', de melk werd consequent gepasteuriseerd. De boeren kregen subsidie om de stallen beter te kunnen ventileren en om koeien een eigen drinkbak te geven. In 1952 kwam de meer informatieve productie RUNDERTUBERCULOSE ... HALT! uit. De film uit 1945 was verouderd en niet meer voor vertoning op te vragen bij het Filmbureau van LNV in Den Haag. In 1955 werd heel Friesland als eerste provincie 'runder-tbc vrij' verklaard. De ziekte is later ook in de rest van Nederland zo goed als verbannen.

Film 2. HET VOORBEELDDORP ALS LANDBOUWVOORLICHTINGSMIDDEL (1955)

Doel van het van de toenmalige minister Mansholt was, om na de hongerwinter voldoende voedsel te produceren en de grote armoede die al sinds de crisisjaren 1930 op het platteland heerste, structureel op te heffen. Dit werd het 'Landbouwstructuurbeleid' genoemd. De landbouwvoorlichting was niet overal effectief om de moderniseringsgedachte uit te dragen. De voorbeelddorpen waren een experiment van de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst (RLVD) en de opmaat voor het intensief toepassen van *social engineering* op het Nederlandse platteland. De film HET VOORBEELDDORP ... (1955) moest het succes van de aanpak van de RLVD uitdragen. Het is een kleurenfilm met een lengte van 25 minuten geproduceerd door Jaap S. Nieuwenhuis van de eenmanszaak Deltafilm die dus ook de regie op zich nam. De productie doet verslag van het experiment in de twee dorpen: Rottevalle in Friesland en Kerkhoven in Noord-Brabant. Het experiment en de film werden betaald met Marshallgelden.

Inhoudelijk was E.W. Hofstee (1909-1987), de eerste professor Sociografie aan de Landbouwhogeschool in Wageningen, verantwoordelijk. Hij legde de basis voor de naoorlogse landbouwvoorlichting met zijn 'thesen over het moderne en traditionele cultuurpatroon' in relatie tot maatschappelijke hervormingen. Alleen door de agrarische bedrijfsvoering rationeel, efficiënt, gemechaniseerd en op grotere schaal te organiseren zouden de doelen van het structuurbeleid te realiseren zijn. Het landschap moest als productiefactor optimaal worden ingericht en de boer zou een moderne agrarisch ondernemer moeten worden. Volgens een geheim sociografisch startrapport van het experiment zouden de problemen in het 'traditionele' Kerkhoven het gevolg van 'slechte bedrijfsvoering'. Die in het 'moderne' Rottevalle waren meer het gevolg van de fysieke beperkingen in het gebied.

Aan de hand van analyses maakten RLVD-medewerkers uiterst gedetailleerde verbeteringsplannen in twee dorpen voor de boeren afzonderlijk, het landschap en de samenleving als geheel. Van iedere individuele boer werd de bedrijfsvoering in kaart gebracht, het bedrijfsplan herzien. Maar vooral de ontwikkeling van de mensen kreeg aandacht. In de twee dorpen werden volgens de film verenigingen van boeren opgericht. Zij organiseerden cursussen zoals wassen met de machine voor vrouwen en timmeren voor de mannen. De voorlichtingskundige aanpak om de boeren tot verandering te verleiden verschilde echter in de twee dorpen.

HET VOORBEELDDORP ... (1955) 17'35.

De uitkomsten van het experiment zouden voor heel Nederland en zelfs de rest van de wereld van belang zijn. Maar de film bleek echter van mindere kwaliteit dan tevoren gehoopt. De 'pogingen om van de film een cineastisch kunstwerk te maken, niet zijn gedaan', de technische kwaliteit liet te wensen over en de geschiktheid van de film als (internationaal) voorlichtingsmiddel werd dus in twijfel getrokken.

De ervaringen uit Kerkhoven bleken het meest waardevol. Er zou zelfs sprake zijn van 'Het wonder van Kerkhoven'. Volgens Erwin Karel (2005) is in de archieven niet terug te vinden waarop deze conclusie precies was gebaseerd. Het gehele experiment en ook het eindrapport riep volgens hem achteraf ook tal van methodologische vragen op.

Er zouden geen nieuwe voorbeelddorpen volgen. Hofstee adviseerde om in een vervolg het groepsgerichte voorlichtingsmodel van Kerkhoven toe te passen en om de schaal te vergroten naar een streek. De evaluatie legde de basis voor het veelomvattende Streekverbeteringsprogramma. Tussen 1956 en 1970 vonden in het totaal in 132 'achtergebleven gebieden' streekverbeteringen plaats. Het motief van deze intensieve voorlichtingsprojecten was de 'beïnvloeding van de handel- en denkwijze van kleine boeren met als doel de welvaart en de welzijnssituatie van deze boeren en hun gezinnen in overeenstemming te brengen met normen die voor industrie- arbeiders gelden.'

Film 3. VAN OUD NAAR NIEUW (1957)

Deze zwart-wit geluidsfilm van ± 20 min. is karakteristiek voor de gouden jaren van het 'Landbouwstructuurbeleid' in de periode 1950-1963. De kern van het beleid was het ruilverkavelingsprogramma. Het doel van de vernieuwde Ruilverkavelingswet van 1954 was om het Nederlandse platteland integraal gezond te maken, met de landbouw als economisch hart. Daardoor ging meer dan de helft van het Nederlandse boerenland 'op de schop'.

Ingenieurs van de Cultuurtechnische Dienst van LNV, die verantwoordelijk was voor het ruilverkavelingsprogramma, bereidde de film inhoudelijk voor. Zij hadden moeite om het 'integrale karakter' van een ruilverkaveling in een filmisch verhaal te vangen.

Productie maatschappij was NV Multifim uit Haarlem en de regie kwam in handen van Allan Penning. Het doel van de productie was het propageren van ruilverkavelingen en dat boeren mee zouden gaan werken met het structuurbeleid van de overheid. En heel praktisch dat zij 'voor' zouden stemmen voor een ruilverkaveling in hun gebied.

De film is een gedramatiseerde documentaire waarin de personages zoveel als mogelijk 'zichzelf' zouden spelen. Het zijn dus geen professionele acteurs maar bewoners uit het Land van Maas en Waal. Daar vond met Marchallhulp een rigoureuze en tot de verbeelding sprekende algehele reconstructie van plaats met een ruilverkaveling en een veelomvattende Streekverbetering.

VAN OUD NAAR NIEUW (1957) 7'40

De beelden in de 'oude toestand' verbeelden het achtergebleven 'traditionele cultuurpatroon' zoals beschreven door professor Hofstee uit Wageningen. De beelden in het 'verjongde gebied' en de nieuwe boerderijen zouden het werken en leven volgens de droom van het 'moderne cultuurpatroon' moeten representeren.

De film vertelt over een belangrijke periode uit het leven van de hoofdpersoon, de (redelijk) kleine boer Van den Akker. Hij heeft een persoonlijk probleem, een droom en een opdracht. De film heeft daarmee vormkenmerken van een speelfilm. De filmische vormgeving past in de stijl van de Hollandse documentaire school. De commentaarstem vertelt in Algemeen Beschaafd Nederlands op de rustige en vertrouwenwekkende toon van een vriendelijke leraar. Deze 'stem van god', vertegenwoordigt het ministerie.

Aan het eind van de film maakt de commentaarstem plaats voor de stem van de betrokkene, boer Van den Akker zelf. Hij vertelt dat de ruilverkaveling hem veel voordelen bracht. Het slot koppelt daarmee het beleid uit Den Haag op een niet mis te verstane wijze aan een persoonlijke droom, de wensen en de belevingswereld van de boer. VAN OUD NAAR NIEUW (1957) is daarmee een goed voorbeeld van een propagandafilm. In het overzicht van onderwerpen in de catalogus van 1960 komt VAN OUD NAAR NIEUW (1957) voor in zes verschillende categorieën. Dit geeft aan dat de productie, passend bij de integrale aanpak, breed inzetbaar was. Of de film succesvol was in haar opzet is moeilijk te achterhalen. Meer

dan twintig jaar zat de productie met dezelfde beschrijving en zonder opmerkingen in de actieve distributiescollectie van het ministerie. In de catalogus van 1982 staat de aantekening 'niet beschikbaar voor roulatie'. Later dat jaar kwam de film ALLES WISSELT (1982) uit die gaat over de intenties van de Landinrichtingswet die in 1984 van kracht werd.

Film 4. MINDER MOEITE, MEER RESULTAAT (1959)

Deze productie geeft een beeld van een lezing door een voorlichter in een dorpsruimzaaltje, met gebruikmaking van een film. Doel van de zwart-wit productie met een duur van 32 minuten is om boeren met behulp van eenvoudige 'arbeidsstudies' hun bedrijfsvoering productiever te maken. Volgens de 'moderne' opvattingen van de RLVD kon dat door de grond zo intensief mogelijk te gebruiken, rationeel en gemechaniseerd te werken en door het vergroten van de schaal. De productie was in handen van het kleine filmbedrijf Mirror Film uit Amsterdam. Joop van Essen (1922-2020), een van de eigenaren, voerde de regie, was cameraman en betrokken bij de montage.

MINDER MOEITE, MEER RESULTAAT (1959) 7'55.

De film begint met de nut- en noodzaak van het opvoeren van de productiviteit in handel en industrie. Het agrarisch bedrijf kan, wil het overleven, niet achterblijven. Dan komt het zaaltje in het dorpsruim in beeld. In een aantal sequenties legt een landbouwvoorlichter met zijn eigen stem aan een groep van ongeveer twintig boeren uit wat een arbeidsstudie is. De camera zwenkt over het publiek naar de projector en de operator achterin de zaal. Op het witte doek verschijnt een filmisch verslag van een arbeidsstudie volgens de uitgangspunten van de Amerikaanse werktuigkundige en *social engineer* F.W. Taylor. De grote betekenis van die tak binnen de bedrijfskunde was met de Marshallhulp naar Europa overgewaaid. De RLVD introduceerde die zakelijke manier van denken in de agrarische bedrijfsvoering. In de film wisselen sequenties over de voorlichtingsbijeenkomst in de zaal en beelden van de arbeidsstudies elkaar af. Het voorbeeld van efficiënt binnenhalen van het hooi is onmiskenbaar in Friesland opgenomen. In de productie zorgt een aantal door de cineast Joop van Essen verzonden filmische grapjes zorgen voor humor in het serieuze verhaal.

Johan Dapper (1926-2016) was filmoperator bij het consulentenschap in Eindhoven. In zijn bijdrage aan het *oral history*-project LANDBOUWFILMS EN VERHALEN geeft hij aan dat de voorlichter in MINDER MOEITE, MEER RESULTAAT alles wel 'heel netjes' uitlegt. Wellicht werd dit personage in de film gespeeld door een professioneel acteur. Aan het einde van de film schakelt de operator de projector uit. De voorlichter sluit af met de woorden: 'Mijn heren, dit was het voor vanavond. En mocht u meer willen weten, dan heb ik hier wat lectuur voor u. Er is vast wat voor u bij. En voor de rest, dank ik u voor uw aandacht.'

En ook wij, de organisatoren van deze filmdag, willen u hartelijk danken voor uw aandacht.